

CU PRIVIRE LA JURISDICȚIA ASUPRA CREȘTINILOR NORD-DUNĂRENI ÎN SECOLELE II-VIII

NELU ZUGRAVU

"Au pornit din cetatea Venetiei doi frați: Roman și Vlahata, care, fiind de credință creștină, au fugit de prigoana ereticilor împotriva creștinilor și au venit în orașul numit Roma Veche și și-au întemeiat o cetate după numele său, Roman. Și și-au trăit anii, ei și neamul lor, până ce s-a despărțit Formos papa de la ortodoxie la legea latină. Și după despărțirea de la legea lui Hristos, latinii și-au întemeiat o cetate nouă și au numit-o Roma Nouă și au chemat la dânsii, la latinie, pe Romanovici/urmașii lui Roman/. Romanovicii însă n-au vrut și au început să facă război cu dânsii și nu s-au despărțit de credința lui Hristos. Și din vremea aceea au tot fost în război până la domnia lui Vladislav craiul Ungariei ..."1. Astfel înfățișa autorul anonim al cronicii *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei, de când s-a început Țara Moldovei, în anul 6867 (1359)* tradiția despre originea poporului român, dar și despre un moment catolic al istoriei acestuia. Pasajul a reținut de mult atenția învățaților2. Într-un studiu intitulat *Papa Formosus în tradiția noastră istorică*, publicat în 1900, Dimitrie Onciul a pus pentru prima dată în discuție, pe baza tradiției de curând amintite, ideea primatului papal față de cel bizantin în jurisdicția asupra creștinilor nord-dunăreni în mileniul I3. În *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman* (București, 1911), Vasile Pârvan ajungea la aceeași concluzie4, fundamentată însă pe o documentație mult mai solidă - epigrafică, literară, arheologică. "Organizarea bisericii creștine latine din Dacia lui Traian - a scris el - s-a făcut în directă atârnare de biserica-mamă, misionară, din Dacia Mediterranea, Dacia Ripensis, ori Moesia Prima; episcopii din dreapta Dunării își întinseră adică jurisdicția ei în stânga fluviului"5.

1. *Cronicle slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută și completată de P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 158-161.

2. Vezi A. Armbruster, *Romanitatea românilor, Istoria unei idei*, ediție a II-a revăzută și adăugită, București, 1993, p. 77-81.

3. D. Onciul, *Papa Formosus în tradiția noastră istorică*, în idem, *Scriseri istorice*, II, ediție critică, îngrijită de Aurelian Sacerdoțeanu, București, 1968, p. 5-18' ideea a fost reluată de D. Onciul în *Românii în Dacia Traiană până la întemeierea Principatelor (Chestiunea română)*, în *Ibidem*, p. 161-163, în special p. 162-163.

4. V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, în idem, *Studii de istoria culturii antice*, ediție, studiu introductiv, note, comentarii, indice de N. Zugravu, Cuvânt înainte de Al. Zub, București, 1992, p. 273, unde îl citează pe Onciul cu studiul menționat mai sus, dar fără să amintească de concluziile acestuia.

5. *Ibidem*, p. 283.

Aproape paradoxal, observația celor doi istorici n-a stimulat interesul deosebit al cercetătorilor. Pe temeiul unei tradiții pe care Pârvan însuși o denunța la vremea sa⁶, istoriile bisericești susțin, fără a întreprinde o analiză de profunzime a fenomenului, dependența de Constantinopol a tuturor comunităților creștine nord-dunărene pe parcursul mileniului I, fie direct, fie indirect, prin intermediul scaunului tomitan din provincia Scythia Minor sau al episcopioilor dunărene târzii, bizantine și sârbo-bulgare⁷. Fără a o ignora total^{7a}, scrierile cu tematică propriu-zis istorică o reduc cel mai adesea la mult discutatul episod, analizat mai degrabă sentimental decât științific, al misionarismului lui Nicetas de Remesiana la nordul fluviului⁸ sau la întinderea teritorială a arhiepiscopiei Iustiniana Prima în stânga Dunării⁹. Arheologii, ca întotdeauna mai analitici, au depistat originea illyrică, italică sau orientală a unor obiecte creștine, postulând posibilitatea unor influențe venite dinspre Illyricumul latin sau din sfera constantinopolitană în organizarea creștinilor daco-romani¹⁰.

Reticenta în abordarea subiectului are, totuși, explicația sa: lipsa surselor e aproape exasperantă, obligându-i pe istorici să opereze mai degrabă cu intuiții decât cu argumente irefutabile, să găsească situații comparabile, să desprindă concluzii din evoluția politică și din contextul spiritual al epocii. Un lucru este, însă, cert: jurisdicția asupra creștinilor nord-dunăreni nu poate fi abordată într-o manieră globală, valabilă pentru întregul spațiu din stânga fluviului; devenirea istorică nu întotdeauna unitară, modificările din geografia administrativă și ecleziastică a Imperiului, politica împăraților față de barbari, rolul unor personalități bisericești ș.a. impun necesitatea delimitării unor secvențe temporale, care nu se suprapun neapărat cronologiei politico-militare, prezentând însă particularități în plan religios. Fără pretenția unor încheieri definitive, vom încerca în rândurile de mai jos să schițăm această istorie a jurisdicției exercitate asupra creștinilor nord-dunăreni.

6. *Ibidem*, p. 256, nota 734.

7. Vezi în special volumul *Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române. 1885-1985*, București, passim; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ediția a doua, București, 1992, passim; Em. Popescu, *BOR*, 109, 1991, 4-6, p. 102 etc.

7a. Vezi A. Sacerdoteanu, *Barbari, sciți sau români în anul 865*, în *Revista macedo-română*, 3, 1931, p. 54-60 (extras); idem, *Români și barbari în secolul IX. Un început de diferențiere*, în *Revista arhivelor*, 4, 1937, 1, p. 108-122; I.C. Drăgan, *Istoria românilor*, București, 1993, p. 58: "Se poate spune fără a greși că întreaga romanitate răsăriteană era supusă Romei ..."

8. Bibliografia subiectului este impresionantă; o analiză mai veche a acestora la Aloisie Ludovic Tăutu, *Sfântul Nichita Remesianul în istoriografia noastră*, în "Buna Vestire", XIV, 1975, 1, *Omagiu canonicului Aloisie Ludovic Tăutu cu ocazia împlinirii etății sale de 80 de ani*, *Opere*, I, *Istorie*, p. 36-52, Istoricii sunt divizați în privința posibilității misionarismului lui Nicetas la nord de Dunăre: în timp ce Vasile Pârvan (op. cit., p. 256-269), C.C. Giurescu (*Istoria românilor*, I, *Din cele mai vechi timpuri până la moartea lui Alexandru cel Bun* (1432), ediția a patra revăzută și adăugită, București, 1942, p. 223; *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, p. 117; *Istoria românilor*, 1, *Din cele mai vechi timpuri până la întemeierea statelor românești*, București, 1975, p. 142, P. P. Panaitescu (*Istoria românilor*, București, 1990, p. 38), I. Nistor (*Istoria Basarabiei*, Chisinau, 1991, p. 16) acceptă ideea unui apostolat al lui Nicetas, A. D. Xenopol (*Istoria românilor în Dacia traiană*, ediția a IV-a, I, ed. V. Mihăilescu-Bârliba, București, p. 1985, p. 323), N. Iorga (*Istoria românilor*, I, *Oamenii pământului până la anul 1000*), text stabilit, note, comentarii, postfață și addenda de I. Ionită, V. Mihăilescu-Bârliba, V. Chiricea, București, 1992, p. 95), D. M. Pippidi (*Contribuții la istoria veche a României*, ediția a doua revăzută și mult sporită, București, 1967, p. 497-516), M. Macrea (*Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 479; *Istoria României*, I, București, 1960, p. 637) resping această posibilitate.

9. Gh. Ștefan, *Drobeta*, 1, 1974, p. 65-70.

10. Vezi N. Gudea, I. Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988, p. 115-125 (cu bibliografia).

1. *Etapă secolelor II-III (106-274/275)*¹¹. Pentru vremea stăpânirii romane pășim încă pe domeniul ipotezelor. Instaurarea dominației imperiale s-a făcut într-un moment în care noua religie își crease anumite structuri teritoriale¹², coeziunea comunităților se întărise¹³, ierarhia sacerdotală, considerată - încă de atunci - sacră¹⁴, se cristalizase. Cât privește ascensiunea sa în rândurile societății romane, Eusebiu de Cezareea scria că pe vremea împăraților Traian și Hadrian creștinismul făcuse mari progrese în toate ținuturile statului¹⁵. În acest context, obiectele de factură creștină din Dacia îngăduie să se presupună atât prezența unor creștini izolați, dar și existența, spre mijlocul secolului al III-lea mai ales¹⁶, a unor nuclee relativ coerente, acomodate structurilor urbane (Ulpia Traiana, Potaisa, Apulum etc.)¹⁷, în interiorul cărora se conturase, foarte probabil, o ierarhie sacerdotală specifică epocii: preoți, diaconi, episcopi (?)¹⁸. Semnificativă este, în acest sens, inscripția EGO SVM FLAGELLVM IOVIS CONTRA PERVERSOS CRISTIANOS de pe piatra din turcoază a unui inel din aur de proveniență nesigură, care exprimă, neîndoielnic, atitudinea oficialităților provinciale față de fenomenul răspândirii creștinismului în jurul anului 250¹⁹. Evoluțiile din teritoriul roman nord-danubian n-ar fi în contradicție cu realitățile de la scara Imperiului. Episcopatul devenise o realitate încă la sfârșitul secolului I și la începutul celui următor²⁰ iar Theodor de Mopsuestia scria în veacul al II-lea : "cei pe care-i numim azi episcopi nu erau ai câte unei biserici, ci ai unei întregi provincii"; faptul este confirmat pentru Siria și Egipt²¹.

11. Într-un studiu intitulat *Apostolatul Sfântului Andrei în "Scitia". Geneza și evoluția unei tradiții*, publicat în *Mem. Antiq.* Piatra Neamț, 19, 1993, am arătat că apostolatul Sfântului Andrei în "Scitia" nu are relevanță pentru începuturile creștinismului daco-roman, înscriindu-ne astfel într-o direcție istoriografică ilustrată de D. M. Pippidi, P. Ș. Năsturel, Eug. Lozovan. Din această perspectivă, noi respingem ideea unei Biserici de tradiție apostolică pe teritoriul carpato-pontic.

12. Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, cărțile III, IV, V, în *Părinți și scriitori bisericești*, (infra, PSB), 13, traducere, studiu, note și comentarii de T. Bodogae, București, 1987; M. Ș. Șesan, în *Istoria bisericească universală*, I, 1-1054, ediția a treia, București, 1987, p. 155-174; M. Ciucur, *Principiul adaptării unităților teritoriale bisericești la împărțirea administrativ-politică de stat în secolele I-VI*, în *MMS*, 53, 1977, 7-9, p. 555-562; B. Dupuy, în *Encyclopaedia Universalis*, 7, *Dabrowska-Egypte*, (Paris), 1990, p. 820.

13. Sfântul Ignatie Teoforul, *Către Policarp*, VI, 1, în PSB, 1, București, 1979, p. 189; Sfântul Iustin Martiriul și Filosoful, *Apologia întâia în favoarea creștinilor*, LXV, în PSB, 2, București, 1980, p. 70; LXVII, în *Ibidem*, p. 71; J.-P. Jossua, *Eucharistie*, în *Encyclopaedia Universalis*, 9, *Etymologie-Fun. i Imperfecti*, (Paris), 1990, p. 12.

14. Vezi scrisorile Sfântului Ignatie Teoforul, în PSB, 1; A. Hamman, *La vie quotidienne des premiers chrétiens (95-197)*, troisième édition revue et corrigée, Paris, 1971, p. 129-139; I. Stelcan, *Ierarhia bisericească după scrierile bărbaților apostolici*, în *MMS*, 33, 1957, 8-9, p. 615-630; M. P. Șesan, *op. cit.*, p. 164-174.

15. Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, III, 37, 1, în PSB, 13, p. 140; IV, 2, 1 (*Ibidem*, p. 145); IV, 7, 1 (*Ibidem*, p. 148); IV, 7, 13 (*Ibidem*, p. 150).

16. Spre mijlocul acestui secol sunt atestate comunități creștine în multe teritorii romane care nu cunoscuseră creștinismul apostolic - vezi, în ultimă instanță, J.-P. Martin, *Les provinces romaines d'Europe centrale et occidentale*, II, *Société et religions*, Paris, 1991, p. 307.

17. N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.* p. 105-106; Em. Popescu, *MB*, 37, 1987, 4, p. 40 (= în *Ortodoxia românească*, București, 1992, p. 91 = în idem, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București, 1994, p. 81).

18. Vezi nota 14.

19. K. Horedt, *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, Bucharest, 1982, p. 35; N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 105; M. Rusu, în *AIAC*, 26 (1983-1984), 1985, p. 35-86; idem, în *Ephemeris Napocensis*, 1, 1991, p. 83.

20. R. P. Crouzel, *Les origines de l'épiscopat: fin du Ier siècle, début du IIe*, în *Vol. L'évêque dans l'histoire de l'Eglise. Actes de la Septième rencontre d'Histoire Religieuse tenue à Fonrevraud les 14 et 15 octobre 1983*, Presses de l'Université d'Angers, 1984, p. 13-20.

21. *Apud* Alexandru Suceveanu, *Historia urbana*, 1, 1993, 2, p. 146.

Conform tradiției canonice, informațiile din literatura postapostolică și apologetică, listelor episcopale și martirologiilor, bisericele preniceene erau independente din punct de vedere juridic. Autocefalia consta în dreptul episcopilor de a exercita deplin puterea bisericească în cuprinsul comunităților pe care le conduceau; consacrarea unui episcop nu însemna subordonarea lui față de episcopii consacrați, ci, în virtutea succesiunii apostolice, a principiului unității spirituale și al colegialității, integrarea lui în colegiul episcopal și exercitarea autonomă a autorității asupra credincioșilor²². Având în vedere orientarea administrativă, economică și culturală a Daciei spre Illyricum²³, aflat, la rândul său, în "perfectă continuitate culturală" cu Italia și Occidentul²⁴, putem să presupunem un anumit rol exercitat de comunitățile creștine din provinciile dunărene în dezvoltarea celor dacice. Desigur, totul rămâne la nivel ipotetic, atât timp cât informațiile, fie și indirecte, lipsesc. De altfel, situații de același gen se întâlnesc chiar în teritorii romane unde creștinismul era deosebit de înfloritor. De exemplu, în provinciile africane, unde sursele menționează la mijlocul secolului al III-lea peste 150 de episcopate, multe aspecte, precum modalitățile de creare a unui nou scaun, delimitarea teritorială a circumscriptiilor, maniera de consacrare a titularului, rolul comunităților etc., rămân încă fără răspuns; concluziile analizei întreprinse de Yvette Duval asupra acestor realități sunt de-a dreptul triste: "les modalités de l'insertion locale de l'évêque dans son territoire nous échappent complètement"; "la vie des églises africaines à cette époque/mijlocul secolului III - n.n./ nous rest quasiment inconnue..."²⁵.

În ceea ce privește spațiul extracarpatic, noi ne îndoiim de existența unor grupuri creștine în secolele II-III²⁶, întrucât aici nu erau îndeplinite nici condițiile politice, nici cele spirituale care să îngăduie aderența populației la religia creștină. Acțiunile de misionarism desfășurate de prizonierii creștini luați de goți din provinciile sud-dunărene și asiatică (Galatia și Cappadocia), despre care ne informează poetul Commodian (a doua jumătate a secolului al III-lea) și istoricul Philostorgios (368-425)²⁷, trebuie să fi avut loc în afara teritoriului dacilor liberi, căci la acea dată neamurile germanice nu-l controlau încă, iar intensitatea lor trebuie să fi fost redusă. Ele au creat, însă, tradiția legăturilor dintre această diaspora și locurile de origine, care va explica interesul de mai târziu al lui Vasile de Cappadocia pentru martirii din "Gothia".

2. *Etapa 274/5-325*. Jumătatea de secol care se scurge între părăsirea aureliană (274/5) și primul conciliu ecumenic de la Niceea (325) este, fără îndoială, cea mai tragică din istoria creștinismului timpuriu. Este epoca marilor persecuții, alimentate de

22. Gh. Vasilescu, *Autocefalia Bisericii Ortodoxe Române. Aspecte și semnificații*, în vol. *Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române*, p. 160; N. V. Dură, *Forme și stări de manifestare a autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române de-a lungul secolelor. Mărturii istorice și canonice*, în *Ibidem*, p. 281, 282, 285, 290-291.

23. V. Pârvan *op. cit.*, p. 162-181, 207-208, 232, nota 574, 282; M. Macrea, *op. cit.*, p. 321-329, 338-340; L. Bârzu, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, București, 1979, p. 48-52; idem, în L. Bârzu, St. Brezeanu, *Originea și continuitatea românilor. Arheologie și tradiție istorică*, București, 1991, p. 131-134.

24. V. Pârvan, *op. cit.*, p. 213.

25. Y. Duval, *MÉFRA*, 96, 1984, 1, p. 521.

26. D. Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991, p. 51-52, 77-78, 156, 158, 160, fig. 2, 3/5, 6.

27. *Ibidem*, p. 52-53; Em. Popescu, *op. cit.*, în *MB*, 37, 1987, 4, p. 37-38 (= *Ortodoxia românească*, p. 88-89 = *Christianitas Daco-Romana*, p. 77-79).

politica religioasă henoteistă a unor împărați (henoteismul solar al lui Aurelian, devoțiunea față de Iupiter Optimus Maximus a lui Dioclețian), decretele anticreștine din vremea Tetrarhiei, reintroducerea păgânismului ca religie oficială în Orient sub Licinius (320). "Pacea Bisericii", instaurată prin edictele din 311 și 313, n-a putut deveni efectivă decât din 324, odată cu eliminarea lui Licinius și începutul domniei singulare a lui Constantin. În aceste condiții, nu este exclus ca unii dintre credincioșii din provinciile frontaliere să fi trecut în stânga fluviului, întărind comunitățile de aici. Un fragment din *Vita Constantini* (II, 53) a lui Eusebiu de Cezareea este relevant în acest sens: "Dar ce să mai spun ... Fiindcă până și barbarii care i-au adăpostit în acea vreme pe fugarii noștri, îngăduindu-i într-o atât de blândă captivitate, se pot azi fâli că le-au asigurat acestora nu numai scăparea din ghearele morții, ci și (libera slujire) a credinței. Pentru romani, izgonirea creștinilor de atunci, de pe cuprinsul lumii romane, și fuga lor la barbari rămâne și astăzi o pată de neșters"²⁸. Refugiarea unor adepți ai noii religii la nordul Dunării a contribuit la întărirea legăturilor dintr grupurile locale și cele de pe linia fluviului, a căror existență este certă la sfârșitul secolului al III-lea și începutul celui de-al IV-lea la Sirmium (Srijemska Mitrovica)²⁹, Singidunum (Belgrad)³⁰, Bononia (Vidin)³¹, Ratiaria (Arcar)³², Novae (Staklen)³³, Durostorum (Silistra)³⁴, Axiopolis (Cernavoda)³⁵, Dinogetia (Garvăn)³⁶, Noviodunum (Isaccea)³⁷, Halmyris (Murighiol)³⁸. Astfel, s-au pus bazele unor tradiții privitoare la rolul anumitor biserici sud-dunărene în viața religioasă a celor nordice, exprimate mai târziu în pretențiile jurisdicționale ale

28. Eusebiu de Cezareea, *Viața lui Constantin cel Mare*, II, 53, în *PSB*, 14, București, 1991, p. 113.

29. *FHDR*, II, p. 707, 709, 719; J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris, 1918, p. 79-88; H. Leclercq, *Mésie*, în *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* (*infra*, *DACL*), XI/1 (*Maxim* (Edit de) - *Miniaturists*), Paris, 1933, col. 502-503; *Pannonie*, în *Ibidem*, XIII/1 (*Os - Papyrus*), Paris, 1937, col. 1054-1055; R. Aigrain, *Anastase (Saint)*, în *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques* (*infra*, *DHGE*) II (*Alcaini-Aneurin*), Paris, 1914, col. 1439; A. Hamman, *Irénée de Sirmium*, în *Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancien* (*infra*, *DECA*), I (A-I), Paris, 1990, p. 1235-1240; N. Cambi, *Sirmium*, I. *Les origines chrétiennes*, în *Ibidem* II (J-Z), p. 2300; V. Pârvan, *Pannonie*, I. *Histoire*, în *Ibidem*, p. 1874; *Sfinți români și apărători ai legii strămoșești*, coord. N. Vornicescu, București, 1987 (*infra*, *Sfinți români*); *PSB*, 11.

30. J. Zeiller, *op. cit.*, p. 48-49, 74 (nota 2), 75, 106-107; H. Leclercq, *op. cit.*, în *DACL*, XI/1, col. 503; *FHDR*, II, p. 707; *Sfinți români*, p. 183-184.

31. *FHDR*, II, p. 709; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 108; A. Lambert, *Bononia*, în *DHGE*, IX (*L'ishop-Boulli*), Paris, 1937, col. 46; *Sfinți români*, p. 190-191.

32. *Ibidem*.

33. J. Zeiller, *op. cit.*, p. 109-110; H. Leclercq, *op. cit.*, col. 504; *Sfinți români*, p. 192-193.

34. H. Leclercq, *op. cit.*, col. 502; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 110-116; *FHDR*, II, p. 708-711, 715-719; *Sfinți români*, p. 133-134, 135-137, 138-139, 140, 147-150; *PSB*, 11, p. 248-251; R. Constantinescu, în *RESEE*, 5, 1967, 1-2, p. 9-10, 14-20; I. Barnea, în *BOR*, 107, 1989, 5-6, p. 144-149.

35. *FHDR*, II, p. 719; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 116-117; E. Braniste, *Martiri și sfinți pe pământul Dobrogei de azi, în vol. De la Dunăre la Mare. Mărturie istorice și monumente de artă creștină*², Galați, 1979, p. 42-43; *IGLR*, 194; Em. Popescu, *Christliche Märtyrer in den griechischen Inschriften Kleinskythiens (Dobrukscha)*, în idem, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București, 1994, p. 107-110; vezi și N. Zugravu, E. Setnic, *Mem. Antiq.*, Piatra Neamț, 19, 1993 (sub tipar).

36. E. Braniste, *op. cit.*, p. 47; vezi și N. Zugravu, E. Setnic, *op. cit.*

37. *IGLR*, 267; *PSB*, 11, p. 331-332; E. Braniste, *op. cit.*, p. 46; Em. Popescu, *op. cit.*; N. Zugravu, E. Setnic, *op. cit.*

38. J. Zeiller, *op. cit.*, p. 119; C. Auner, *Dobrogea*, în *DACL*, IV/1 (*D - Domestici*), Paris, 1920, col. 1238; N. Vornicescu, *MO*, 41, 1989, 1, p. 20-117; idem, *Una din primele scrieri ale literaturii române străvechi. "Pătămirea Sfinților Epictet și Astion" (De la cumpăna secolelor III-IV)*, Craiova, 1990; idem, *Primele scrisori patristice în literatura română. Sec. IV-XVI*, Craiova, 1992, p. 20-77 (traducerea textului latin de D. Popescu); Em. Popescu, *Saints Epictète et Astion, martyrs à Halmyris*, în idem, *op. cit.*, p. 92-99.

diferitelor episcopii de pe malul drept al Dunării.

Cât privește grupurile creștine din fostele districte provinciale, aspectul cel mai important din punctul de vedere care ne interesează este persistența vieții în unele centre urbane³⁹; în acest caz, este de presupus continuitatea unei organizări creștine autonome, în care absența episcopatului n-ar fi fost un lucru nefiresc⁴⁰.

3. *Etapa 325-381/385* (6). Intervalul respectiv debutează cu primul conciliu ecumenic de la Niceea din 325 și sfârșește cu două evenimente care au marcat profund Biserica universală în perioada ulterioară: recunoașterea primatului de onoare, după episcopul Romei, pentru titularul scaunului constantinopolitan prin canonul 3 al celui de-al doilea conciliu ecumenic de la Constantinopol din 381 și înființarea vicariatului apostolic de Thessalonike în 385 (6). Între aceste repere, au avut loc mai multe schimbări în plan politico-militar, administrativ și religios, care vor determina evoluția comunităților creștine nord-dunărene, inclusiv în sfera dependenței canonice. Astfel, pe parcursul secolului al IV-lea se desăvârșește geografia civilă a sud-estului european, formată, conform informațiilor din *Notitia dignitatum*, din: dioceza Illyricum (Illyricum occidental), supusă prefectului pretoriului Italiei și cuprinzând provinciile Pannonia Inferior, Saviensis, Dalmatia, Valeria, Pannonia Superior, Noricum Ripariensis, Noricum Mediterranea⁴¹; prefectura Illyricum (Illyricum oriental), cuprinzând dioceza Dacia și Macedonia cu provinciile Dacia Mediterranea, Dacia Ripensis, Moesia I, Dardania, Praevalis, Macedonia Salutaris II, Achaia, Macedonia, Thessalia, Epirus Vetus, Epirus Nova, Creta, Macedonia Salutaris I⁴²; dioceza Thracia, supusă prefectului pretoriului Orientului și înglobând provinciile Europa, Rhodope, Thracia, Haemimontus, Scythia, Moesia II⁴³; prefectura Illyricum și dioceza Thracia erau atașate Imperiului oriental, pe când dioceza Illyricum aparținea de *pars Occidentis*.

În acest context de schimbări teritorial-administrative se înscrie și reinstaurarea controlului imperial asupra unor zone din stânga Dunării. Sursele literare, inscripțiile, descoperirile arheologice și numismatice nu lasă nici o îndoială asupra faptului că autoritatea Imperiului s-a făcut simțită în părțile sudice ale fostelor provincii Dacia

39. N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 115-119; N. Zugravu, *Istoria romanității nord-dunărene (secolele II-VIII). Contribuții la etnogeneza românilor*, Iași, 1994, p. 134-135, cu bibliografia la p. 218-220.

40. Există numeroase situații în care comunitățile creștine nu aveau episcopi, numirea acestora făcându-se în condiții bine determinate. C 98 al conciliului de la Cartagina (419) specifică în acest sens. "S-a hotărât ca popoarele care niciodată nu au avut episcopii săi, nici de acum nu vor primi, decât numai dacă se hotărăște de sinodul complet al fiecărei eparhii și de primatele (cu cădere) și cu consimțământul aceluia sub a cărui cârmuire se află acea biserică" - N. Milas, *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii*, Arad, II/1, 1934, p. 262 (*infra*, CBO) = I.N. Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, Sibiu, 1993, p. 286-287 (*infra*, CBO²).

41. J. H. Ward, în *Latomus*, 38, 1974, 2, p. 418-419; Em. Demougeot, *De l'unité à la division de l'Empire romain (395-410). Essai sur le gouvernement impérial*, Paris, 1951, p. 143; idem, *L'Empire romain et les barbares d'Occident (IVe - VIIe siècle)*. *Scripta varia*, 2e éd., Paris, 1988, p. 17-42 (*Le partage des provinces de l'Illyricum entre pars Occidentis et la pars Orientis, de la Tétrarchie au règne de Théodoric*); V. Grumel, în *RÉB*, 9, 1951, p. 5-46; P. Lemerle, *Invasion et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu'au VIIIe siècle*, în idem, *Essais sur le monde byzantin*, London, 1980, p. 265-273.

42. J. H. Ward, *op. cit.*, p. 403, la care adaugă bibliografia de la nota precedentă și J. Palanque, în *Byzantion*, 21, 1951, p. 5-14.

43. Vezi lucrările de notele anterioare, la care adaugă Em. Demougeot, *La formation de l'Europe et les invasions barbares, II, De l'avènement de Dioclétien (284) à l'occupation germanique de l'Empire romain d'Occident (début du VIe siècle)*, Paris, 1979; I. Dujcev, *Thrace*, în *DECA*, II, p. 2445.

Apulensis și Dacia Malvensis⁴⁴, dar și în Câmpia Munteniei, până la "Brazda lui Novac de Nord" și, eventual, valurile din sudul Moldovei⁴⁵. Prezența țiștelor cu mențiunea legiunii a VII-a Claudia la Pojejena de Sud (jud. Caraș-Severin)⁴⁶, Gornea (jud. Caraș-Severin)⁴⁷, Șvinița (jud. Mehedinți)⁴⁸, și a trupelor de eq (uites) sagi (ttarii) la Gornea (jud. Caraș-Severin)⁴⁹ - trupe din sistemul defensiv al Moesiei Prima - arată dependența Banatului sudic de provincia amintită. De asemenea, cărămizile cu ștampila legiunii a V-a Macedonica descoperite la Sucidava (Celeiu, jud. Olt)⁵⁰, Hinova (jud. Mehedinți)⁵¹, cele cu siglele legiunii a XIII-a Gemina de la Desa (jud. Olt)⁵², Drobeta (jud. Mehedinți)⁵³, Dierna (Orșova, jud. Mehedinți)⁵⁴, Băile Herculane (jud. Caraș-Severin)⁵⁵, Mehadia (jud. Caraș-Severin)⁵⁶ și Sucidava (Celeiu, jud. Olt)⁵⁷ sau ale altor unități aparținând Daciei Ripensis găsite la Hinova (jud. Mehedinți)⁵⁸, Sucidava (Celeiu, jud. Olt)⁵⁹, Drobeta (jud. Mehedinți)⁶⁰, Dierna⁶¹, Dubova (jud. Mehedinți)⁶² arată că sectorul dintre vărsarea Cernei și a Oltului intra în componența provinciei sud-dunărene amintite⁶³. Cât privește teritoriul muntean și, eventual, sud-moldovenesc, acesta a putut fi controlat de autoritățile provinciilor Moesiei Secunda și ale Scythiei Minor până la foedus-ul din 332⁶⁴, când zona respectivă a fost încredințată spre apărare germanicilor⁶⁵.

Modificările suferite de Imperiu în plan administrativ au avut urmări și în organizarea bisericească. Încetarea persecuțiilor, recunoașterea creștinismului ca religie oficială, interesul manifestat de împărați față de Biserică au contribuit la organizarea mai rapidă a structurilor ecleziastice, la precizarea mai clară a ierarhiei. Reguli (canoane)

44. E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte des 4. Jahrhunderts aus dem Banat*, Timișoara, 1974, p. 94-97; D. Tudor, în *Dacoromania*, 1, 1973, p. 149-161; T. Zawadzki, *Ibidem*, p. 65-68; N. Dănilă, 34, 1984, 3-4, p. 150-161; O. Toropu, *Oltenia*, Craiova, 5-6, 1986, p. 45-60; idem, în *Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines. Mamaia, 6-13 septembre 1972*, București-Köln-Wien, 1974, p. 71-81; Em. Demougeot, *Constantine et la Dacie*, în *Crise et redressement dans les provinces européennes de l'Empire (milieu du IIIe - milieu du IVe siècle ap. J.-C.)*. Actes du colloque de Strasbourg (décembre 1981), édité par Ed. Frézouls, Strasbourg, 1983, p. 91-112; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 132-133, 138-139.

45. I. Barnea, O. Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, 1982, p. 107, 120; M. Zaharia, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, București, 1988, p. 37-40; idem, *Limesul roman în secolele 4-6 între Singdunum și Gurile Dunării*, rezumatul tezei de doctorat, București, 1994, p. 12; Em. Popescu, *Symposia Thracologica*, 7, Tulcea, 1989, p. 190-192.

46. IGLR, 427.

47. *Ibidem*, 426.

48. *Ibidem*, 423.

49. *Ibidem*, 424.

50. *Ibidem*, 279-286.

51. M. Davidescu, *Cetatea romană de la Hinova*, București, 1989, p. 33-41.

52. IGLR, 401.

53. *Ibidem*, 402-403.

54. *Ibidem*, 414-415.

55. *Ibidem*, 420.

56. *Ibidem*, 421.

57. *Ibidem*, 287.

58. M. Davidescu, *op. cit.*

59. IGLR, 288A-298.

60. *Ibidem*, 404-408.

61. *Ibidem*, 413, 416-417.

62. *Ibidem*, 422.

63. Vezi și O. Toropu, *op. cit.*, în *Actes du IXe Congrès ...*

64. Evangelos K. Chrysos, *Dacoromania*, 1, 1973, p. 53-64.

65. M. Zahariade, *op. cit.*, p. 37.

stabilite de sinoadele ecumenice de la Niceea (325) și Constantinopol (381) și de conciliile locale, precum și dispoziții ale autorităților civile au definit statutul clerului, au precizat condițiile recrutării lui, au stabilit raporturile ierarhice, au indicat limitele jurisdicției episcopale. Din punctul de vedere al analizei de față, important este faptul că, în această perioadă, structurile teritoriale bisericești se desăvârșesc prin stabilirea definitivă a echivalenței lor cu unitățile administrativ-civile ale statului⁶⁶; apar astfel, diocesele (*dioceses*), corespunzătoare, în general spațiului urban propriu-zis⁶⁷, parohiile (*paroeciae*), echivalente cu întregul teritoriu, inclusiv cel rural, în care puteau activa *chorepiscopi*, subordonați episcopului⁶⁸, *eparhiile* sau provinciile ecleziastice, similare, în linii mari, structurilor provinciale civile, în fruntea cărora se afla un mitropolit⁶⁹, în sfârșit, se observă crearea treptată a unor structuri din ce în ce mai concentrate și mai ierarhizate în jurul unor scaune episcopale de prestigiu - capitale imperiale, centre apostolice, sedii de prefecturi sau diocese civile (Roma, Milano, Ravenna, Trêves, Arles, Sirmium, Aquileea, Nicomedia, Carthagina etc.)⁷⁰, care vor sfârși prin apariția patriarhatelor de Roma, Alexandria, Antiochia, Ierusalim și Constantinopol⁷¹. În spațiul balcanic, în intervalul 325-381 două sedii episcopale se bucură de un prestigiu deosebit - Sirmium, calificat la conciliul de la Aquileea din 381 *caput totius Illyrici*⁷², și Heraclea, capitala diocezei Thracia⁷³.

Înfățișarea acestor aspecte de natură politică și bisericească au darul de a contribui mai bine la clarificarea statutului canonic al credincioșilor din stânga fluviului. În acest sens, se poate spune fără a greși că ținuturile reîncorporate de Imperiu depindeau de eparhiile Moesia Prima, cu metropola la Viminacium (Kostolac), Dacia Ripensis, având drept metropolă Ratiaria (Arcar), Moesia Secunda, în frunte cu Marcianopolis (Devnja), și Scythia Minor, având ca unic scaun episcopal Tomisul. În limite pe care este greu să le precizăm, comunitățile nord-dunărene incluse în eparhi-

66. M. Ciucur, *op. cit.*, p. 562-566; Em. Popescu, *Contribuții la geografia istorică a spațiului balcan-dunăren în secolele V-VIII e. n.*, rezumatul tezei de doctorat, București, 1970, p. 5.

67. O. Pasquato, *Organisation ecclésiastique*, I. *Diocèses*, în *DECA*, II, p. 1820-1821.

68. H. J. Vogt, *Ibidem*, II, *Paroisses*, în *Ibidem*, p. 1821-1822. Parohiile erau comunități presbiteriale care aveau dreptul de a conferi botezul. O parohie cuprindea, în afara unui centru urban în care rezida un episcop, *chora* (teritoriul rural) cu *pagi*, dar și castru (*castra*), biserici (*ecclesiae*), mănăstiri (*monasterii*), martiricoane (*martyrii*), etc.; pentru terminologie, vezi E. Griffe, *La Gaule chrétienne à l'époque romaine*, I, *Des origines chrétiennes à la fin du IVe siècle*, 2e éd., Paris, 1964, p. 403-414; J. Gaudemet, *L'église dans l'Empire romain (IVe - Ve siècles)*, Paris, 1958, p. 323 și 376.

69. O. Pasquato, *Organisation ecclésiastique*, III. *Provinces ecclésiastiques*, în *DECA*, II, p. 1822-1824.

70. J. Zeiller, *op. cit.*, p. 365, nota 1; H. Marrou, în *Nouvelle Histoire de L'Eglise*, I, *Des origines à Saint Grégoire le Grand*, par J. Daniélou et H. Marrou, Paris, 1963, p. 281-282.

71. O. Pasquato, *Organisation ecclésiastique*, IV. *Patriarcats*, în *DECA*, II, p. 1824-1826; F. R. Gahbauer, *Die Pentarchie-Theorie. Ein Modell der Kirchenleitung von den Anfängen bis zur Gegenwart* (Frankfurter Theologische Studien 42), Frankfurt am Maine, 1993.

72. J. Zeiller, *op. cit.*, p. 329 și nota 3, 365; *Scolies ariennes sur le concile d'Aquilé*, introduction, text latin, traduction et notes par R. Gryson, Paris, 1980, p. 131 (Sources chrétiennes 267); I. I. Rămureanu, în *ST*, 15, 1963, 5-6, p. 266-268. Un rol important au jucat, de asemenea, episcopii de Milano, mai ales în timpul lui Ambrozie (339 sau 337-397) (*Ibidem*, p. 105-107; J. Gaudemet, *op. cit.*, p. 384-385, 387; M. G. Mara, *Ambroise de Milan*, în *DECA*, I, p. 84-88), și Aquileia (*Die Römer an den Donau. Noricum und Pannonien, Schloss Traun, Petronell, Nö 25. Mai bis 28. Oktober 1973*, Wien, 1973, p. 105; H. Vettters, *Zum Christentum in den Donauländern*; G. C. Menis, *Arh. vestnik*, 29, 1978, Ljubljana, p. 368-376, în special p. 369-373; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 309-310, 365, notele 4 și 5).

73. J. Zeiller, *op. cit.*, p. 366; J. Srutwa, *Balkanica Posnaniensia. Acta et Studia*, 1, Poznan, 1984, p. 311-312 două rezumate franceze).

ile amintite trebuie să fi depins în mod nemijlocit ca teritorii rurale sau caestre, de episcopiile din proximitatea fluviului, respectiv Singidunum (Belgrad), Horreum Margi (Cupria), Margum (Dobrovița) și Viminacium (Kostolac) din Moesia I⁷⁴, Ratiaria (Arcar), Aquae (Prohovo), Castra Martis (lângă Kula), Oescus (Ghighen) din Dacia Ripensis⁷⁵, Durostorum din Moesia II⁷⁶, Tomis din Scythia Minor⁷⁷. Din această perspectivă, putem aprecia că slujitorii (chorepiscopi?) bisericii descoperite în fostul castru de la Slăveni (jud. Olt), situat la nord de Sucidava (Celeiu, jud. Olt), ridicată, probabil, în vremea lui Constantius al II-lea⁷⁸, erau hirotoniți și depindeau de episcopii de Oescus (Ghighen)⁷⁹, subordonați, la rândul lor, mitropolitului de Ratiaria (Arcar)⁸⁰.

Nucleele creștine din spațiul fostelor provincii dacice care n-a mai fost încorporat Imperiului (părțile centrale și nordice ale Daciei Apulensis și Daciei Malvensis ca și Dacia Porolissensis), a căror existență este atestată, mai ales pe baza obiectelor liturgice, la Biertan (jud. Sibiu) Ulpia Traiana, Porolissum (Moigrad, jud. Sălaj), Jabăr (jud. Timiș). Pălatca (jud. Cluj)⁸¹, trebuie să fi fost în legătură cu eparhiile Moesia Prima și Dacia Ripensis, ale căror teritorii se întindeau, așa cum am văzut, și în stânga Dunării. În acest context, nu este exclus ca personajul Zenovius atestat pe *donarium*-ul de la Biertan (jud. Sibiu)⁸² și, eventual, pe fragmentul de vas de la Porolissum⁸³ să fi fost un episcop sau mai degrabă, un episcop-itinerant (periodeu) sfântit în provinciile eclesiastice amintite⁸⁴. Consacrarea sa pentru credincioșii nord-danubieni se înscria într-o practică uzitată în veacul al IV-lea, când se obișnuia trimiterea unui episcop nu pentru a evangheliza un teritoriu, ci pentru a organiza comunitățile deja existente⁸⁵; astfel a

74. Este vorba despre episcopiile atestate în secolul al IV-lea: J. Zeiller, *op. cit.*, p. 148-152; H. Leclercq, *op. cit.*, în DACL, XI/1, col. 506-507; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 115-116; K. Ilaski, *Bischoflisten der Kirchenprovinz Moesia*, în *Prosopographica*, Her. von L. Mrozeicz, Poznan, 1993, p. 237-245; J. Srutwa, *op. cit.*, p. 312.

75. J. Zeiller, *op. cit.*, p. 152-155; H. Leclercq, *op. cit.*, col. 507; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 116; J. Srutwa, *op. cit.*, p. 313; K. Ilaski, *op. cit.*

76. J. Zeiller, *op. cit.*, p. 166; H. Leclercq, *op. cit.*, col. 507; M. Păcurariu, *op. cit.*

77. J. Zeiller, *op. cit.*, p. 172; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 143-146; I. Barnea, *Scythie Mineure*, în DECA, II, p. 2254; Em. Popescu, *Die Kirchliche Organisation der Provinz Scythia Minor vom vierten bis ins sechste Jahrhundert*, în idem, *Christianitas Daco-Romana*, p. 124-138; idem, *La hiérarchie ecclésiastique sur le territoire de la Roumanie. Sa structure et son évolution jusqu'au VIIe siècle*, în *Ibidem*, p. 200-204.

78. N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 200, pl. XXXVI (cu bibliografie); I. Barnea, *Miscellanea Bulgarica*, Wien, 5, 1987, p. 43 (propune datarea în timpul lui Theodosie I); M. Sâmpetru respinge interpretarea vestigiilor de la Slăveni drept urme ale unei basilici creștine, "din cauza condițiilor obiective din terenul investigat" - *Orase și cetăți romane târzii la Dunărea de Jos*, București, 1994, p. 127, nota 87.

79. Episcopul de Oescus atestat la conciliul de la Sardica (343) - J. Zeiller, *op. cit.*, p. 155; H. Leclercq, *op. cit.*, col. 507; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 116, 120.

80. J. Zeiller, *op. cit.*, p. 152-154; H. Leclercq, *op. cit.*, col. 507. Este foarte posibil ca grupuri creștine să fi existat și în unele fortărețe ridicate la nordul Dunării pe parcursul secolului al IV-lea, printre care Daphne, situată "în fața cetății Transmarisca" (Procopius, *De aed.*, IV, 7, în FHDR, II, p. 468-469), și care să fi depins de episcopiile din provinciile sudice; comunități creștine în castra - *Conciles gaulois du IVe siècle*, Paris, 1977 (Sources chrétiennes 241), p. 70-71, 76-77 (concilium coloniae Agripinae: *epistula clericorum Agripinensium, necnon et fratrum per singula castra constitutorum ...*); Em. Popescu, *op. cit.*, p. 210.

81. N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 41-43, 71.

82. *Ibidem*, p. 136-138, nr. 1-3, pl. I-II (cu bogată bibliografie); I. Barnea, *op. cit.*, p. 44, IGLR, 434 = IDR, III/4, 187.

83. N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 138-140, nr. 1, pl. III; I. Barnea, *op. cit.*, p. 43-44; C. C. Petolescu, *Thraco-Dacica*, 4, 1983, 1-2, p. 146-147.

84. N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 61-62, 63 (fără a se menționa expres dependența de episcopiile sudice).

85. *Scolies ariennes sur le concile d'Aquilée*, p. 147.

procedat Athanasie cel Mare cu Frumentius de "Etiopia"⁸⁶ și Eusebiu de Nicomedia cu Ulfila de "Gothia"⁸⁷, în acest caz, trebuie să admitem autocefalia "Bisericii" respective. În intervalul avut în discuție, izvoarele amintesc la nordul Dunării și o episcopie a "Gothiei", pe care istoricii tind s-o localizeze undeva în nord-estul Munteniei și regiunile sudice ale Moldovei⁸⁸. Ascensiunea creștinismului în aceste zone a fost favorizată atât de dezvoltarea grupurilor existente încă din a doua jumătate a secolului al III-lea, dar și de prevederile favorabile pentru creștini din tratatul încheiat în 332 de către Constantin și Ariaric, conducătorul goților⁸⁹. Astfel s-a putut forma aici o comunitate creștină, o episcopie, al cărei reprezentant, Theofil, a participat la cel dintâi conciliu ecumenic de la Niceea⁹⁰. Conform informațiilor din Actul martiric al sfântului Sava Gothul, legăturile sacerdoților din această episcopie cu "Romania" au fost deosebit de puternice⁹¹; rolul principal trebuie să-l fi avut, în această direcție, episcopiile din Moesia II și Scythia Minor. Nu rezultă din izvoare obediența acestei "episcopii" față de vreun scaun sud-dunărean.

În spațiul extracarpatic nu s-a exercitat numai jurisdicția unei biserici catolice. Primirea creștinismului de rit arian de către unele grupuri gotice, pentru care a fost ordonat ca episcop Ulfila în a doua jumătate a anului 341⁹², și prezența unor adepți ai sectei audianilor, în fruntea cărora se aflau, de asemenea, episcopi⁹³, au creat condițiile manifestării paralele a autorității unor scaune eretice; faptul nu era nefiresc, coexistența comunităților catolice și a celor heterodoxe fiind întâlnită în multe părți ale lumii romane. Așa cum reiese din izvoarele vremii, episcopia ariană și cea audiană erau independente din punct de vedere juridic⁹⁴. Istoria lor în spațiul nord-dunărean trebuie să fi fost, însă, destul de scurtă; către 348-349, Ulfila și adepții săi au fost nevoiți să treacă în Imperiu⁹⁵, iar două decenii mai târziu audianii au fost alungați, la rândul lor, de către Athanarich⁹⁶.

Așadar, în intervalul 325-381/385 (6), pentru teritoriile nord-dunărene se poate vorbi atât de exercitarea jurisdicției unor episcopii din provinciile dunărene ale căror frontiere au depășit linia Dunării, dar și de biserici autocefale, aflate în ținuturile nerecuperate de Imperiu. Acest din urmă aspect e aproape cert, de vreme ce canonul 2 al

86. *Ibidem* (cu izvoare și bibliografie).

87. Sozomen, *Istoia bisericească*, tradusă în românește de I. Gheorghian, II, 24, București, 1897, p. 69-71; Socrate Scolasticul, *Istoria bisericească*, I, 19, tradusă de I. Gheorghian, București, 1899, p. 47-49; Fr. Thelamon, *Paiens et chrétiens au IVe siècle. L'apport de l'Histoire ecclésiastique de Rufin d'Aquilée*, Paris, 1981, în special p. 85-122.

88. Em. Popescu, *op. cit.*, p. 204-209; idem, MB, 37, 1987, 4, p. 43-46 (= în *Ortodoxia românească*, București 1992, p. 92-97 = în *Christianitas Daco-Romana*, p. 83-87); idem, *Le christianisme dans le diocèse de Byzance jusqu'au VIIe siècle*, în *Christianitas Daco-Romana*, p. 157-177; D. Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991, p. 53-58.

89. Vezi nota 64, la care adaugă lucrările de la nota anterioară.

90. Em. Popescu, *Theophilus Gothiae. Bischof in der Krim oder an der unteren Donau*, în *Christianitas Daco-Romana*, p. 178-186.

91. FHDR, II, p. 713, PSB, 11, p. 321.

92. *Scolies ariens sur le concile d'Aquilée*, p. 146.

93. Epiphanius, *Despre schisma audianilor*, 70, 14, 5; 70, 15, 2-3, în FHDR, II, p. 173, 175; Em. Popescu, *Frühes Mönchtum in Rumänien*, în *Christianitas Daco-Romana*, p. 221-223, D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 55-56.

94. Consacrarea lui Ulfila de către Eusebiu de Nicomedia n-a avut drept consecință subordonarea lui vreunui mitropolit. În egală măsură, episcopi audiani erau independenți din punct de vedere juridic, căci Epiphanius nu face nici o mențiune privitoare la exercitarea vreunei autorități a unei episcopii din Imperiu - vezi notele 91 și 93.

95. *Scolies ariens sur le concile d'Aquilée*, p. 147-149.

96. Epiphanius, *Despre schisma audianilor*, 70, 15, 4, în FHDR, II, p. 175.

celui de-al doilea conciliu ecumenic de la Constantinopol din 381 stipula: "Iar bisericile lui Dumnezeu cele ce sunt la popoarele barbare trebuie să se cârmuiască după obiceiul părinților, care s-a ținut" (*Ecclesias autem Di in barbaricis gentibus constitutas gubernari convenit iuxta consuetudinem, quae est patribus instituta*)⁹⁷.

4. Etapa 381/385 (6) - 451/461. Este intervalul de timp în care începe, aproape simultan, exercitarea influenței directe a scaunului apostolic roman și a celui constantinopolitan în spațiul carpato-dunărean. Până în a doua jumătate a secolului al IV-lea, așa cum s-a arătat, un prestigiu aparte trebuie să fi avut episcopia de Heraclea pentru dioceza Thracia, și Sirmium pentru diocezele Illyricum, Dacia și Macedonia, deși în aceste ultime teritorii au intervenit uneori și episcopii de Aquileea și mai ales de Milano.

Prin canonul 3, cel de-al doilea conciliu ecumenic de la Constantinopol din 381 recunoștea episcopului de Constantinopol, până atunci simplu sufragane al scaunului de Heraclea, primatul de onoare în fața celorlalți episcopi, după cel al Romei, pe motivul "că (cetatea) aceasta/Constantinopol -n.n./este Roma nouă" (*Verem tamen Constantinopolitanus episcopus habeat honoris primatum praeter Romanum episcopum, propterea quod urbs ipsa sit iunior Roma*)⁹⁸. Dispoziția respectivă a stat la baza creșterii treptate a autorității și influenței scaunului constantinopolitan asupra bisericilor din Imperiul oriental. Theodoret de Cyr (393-466) scria că încă Sfântul Ioan Chrysostomos (398-493) avea administrația superioară asupra a 6 provincii din Thracia, 11 provincii din Asia și 11 din Pont⁹⁹. Urmașii săi, Atticus (406-425), Sisinnius (426-427), Proculus (434-446), Flavius (447-449), continuară aceiași drum, intervenind chiar în eparhiile dependente de vechile scaune Antiochia și Alexandria¹⁰⁰. Astfel, episcopii de Constantinopol au reușit, în mai bine de jumătate de secol, să-și subordoneze trei dioceze. Canonul 28 al celui de-al IV-lea conciliu ecumenic de la Calchedon (451) venea să consacre în mod oficial această jurisdicție asupra diocezelor Pontului, Asiei și Thraciei; totodată, prin același canon, titularul scaunului de pe malurile Bosforului avea dreptul să hirotonească pe "episcopii din ținuturile barbare ale diocezelor numite mai înainte" (... *et ut Ponticam et Asiam et Thraciam gubernationem metropolitani habeant: etiam qui in barbaricis sunt episcopi a sede superscripta paroecias superscriptas ordinentur*)¹⁰¹.

97. CBO, I/2, p. 92 = CBO², p. 66; textul latin din *Conciliarum Oecumenicorum Decreta (infra, COD)*, a curi di G. Alberigo, G.L. Dossetti, P.-P. Joannou, Cl. Leonardi, P. Prodi, consulyenza di H. Jedni, editione bilinque, Bologna, 1991, p. 32. Având în vedere că cea mai mare parte a terminologiei creștine de origine latină din limba română a fost preluată de daco-romani în secolul al IV-lea (M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 71-82), rezultă, neîndoielnic, că tot atunci, ca un ecou al organizării ecleziastice, au intrat în vorbirea autohtonilor *presbyter* > rom. *preot* și *episcopus* > rom. vechi *piscup* (*Ibidem*, p. 77; P. Ș. Năsturel, *Le christianisme roumain à l'époque des invasions. Considérations et faits nouveaux*, în *Buletinul Bibliotecii Române*, S. N. Freiburg, 11 (15), 1984, p. 229; I. Ionescu, BOR, 109, 1991, 1-3, p. 105; I. Fischer, *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, București, 1985, p. 152, unde se vorbește, totuși, despre absența vocabulelor care desemnează clerul înalt sau viața monastică). Discutabil este termenul *popă*, care, după unii cercetători, provine din lat. *papa*, "sacrificator" (I. Popinceanu, *Religion, Glube und Aberglaube in der rumänischen Sprache*, Nürnberg, 1964, p. 62-67, apud Eug. Lozovan, în *Zeitschrift für Romanische Philologie*, Her. von K. Balingen, 87, 1971, p. 475), iar după alții, din vechea bulgară (P. Ș. Năsturel, în *Mărturie ortodoxă*, Haga, XI/16, 1992, p. 26-29).

98. CBO, I/2, p. 97 = CBO², p. 67 = COD, p. 32.

99. R. Janin, *Constantinople, II, Patriarcat grec*, în *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique*, XIII, Clinge-Czorna, (infra, DHGE), Paris, 1956, col. 640.

100. *Ibidem*, col. 639-641.

101. CBO, I/2, p. 257 = CBO², p. 93 = COD, p. 100; Evagrie, *Istoria bisericească*, II, 4, traducere de I. Gheorghian, București, 1899, p. 40; *Histoire des Conciles oecuméniques*, publiée sous la direction de G. Dumaige, s. j., 2, P.-Th. Camelot, o. p., Ephèse et Chalcédoine, Paris, 1963, p. 161-167.

În acest context de împrejurări se înscrie începutul dependenței de Constantinopol a episcopiei tomitane, a comunităților creștine nord-dunărene incluse între hotarele provinciilor aparținând diocezei Thracia (Moesia II și Scythia Minor), dar, foarte probabil, și mai nordice. Sursele literare nu lasă nici un dubiu în acest sens. Legăturile foarte strânse ale episcopului Theotim I de Tomis (390? - 407?) cu Sfântul Ioan Chrysostomos, acțiunile de misionarism ale celui din urmă printre barbarii nord-dunăreni (germanici, "huni"), fie prin misionari trimiși direct de la Constantinopol, fie prin intermediul prelatului tomitan¹⁰², conduc spre ideea afirmată deja mai sus.

În același interval de timp începe să-și exercite jurisdicția în sud-estul Europei și scaunul roman. *Cathedra Petri* se bucura de un prestigiu incontestabil în Biserica universală încă din epoca apostolică, dar în secolul al IV-lea acesta a căpătat noi dimensiuni. În scrisoarea trimisă papei Silvestru de către episcopii participanți la conciliul de la Arles din 1 august 314 se menționa deja faptul că pontiful roman "prezidează circumscriptiile cele mai importante ..." (... *maiores dioceses tenet* ...) ¹⁰³, expresie prin care unii istorici ai bisericii au înțeles Roma, Italia și întregul Occident¹⁰⁴. Conciliul de la Sardica din 343, prin mai multe canoane, a dat pentru prima dată "existență juridică" preeminenței episcopului Romei față de întreaga Biserică¹⁰⁵, iar mai multe decrete, emise de împărații Valentinian I (369), Grațian (378), Theodosie I (27 februarie 380), au contribuit la întărirea primatului papal¹⁰⁶.

Recunoașterea locului de onoare al scaunului constantinopolitan la conciliul din 381, situația ambiguă a Illyricumului, supus, pe parcursul secolului al IV-lea, partițiilor repetate între Orient și Occident¹⁰⁷, ca și anumite tradiții mai vechi au determinat pe papa Damasus (366-384) să delege pe episcopul Acholius de Thessalonike drept reprezentantul său personal în Illyricum. Acest act a stat la baza formării vicariatului apostolic de Thessalonike, sub papa Siricius (384-398), care printr-o scrisoare din 385 sau 386 recunoștea episcopului thessalonican Anysius autoritatea, în numele papei asupra mitropoliților și episcopilor din eparhiile diocezelor Dacia și Macedonia¹⁰⁸.

102. Sozomenos, *Istoria bisericească*, VII, 26, 6-9, în *FHDR*, II, p. 229; Theodoretos din Cyros, *Istoria bisericească*, V, 30, 1-2; 31, 1-2; 32, 6, 8; 37, 4, în *Ibidem*, p. 235, 237; Em. Popescu, *Sfântul Ioan Hrisostomul și misiunea creștină în Crimeea și la Dunărea de Jos*, în *Teologie și viață*, S. N., 2 (68), 1992, 11-12, p. 15-27 (=în *Christianitas Daco-Romana*, p. 187-199); idem, *Brétanion, Géronte (Gerontius - Terentius) et Théotime I, trois grandes figures de Tomi aux IVe - Ve siècles* în *Ibidem*, p. 118-123; G. Ladocsi, *Théotime*, în *DECA*, II, p. 2431; I. Gama, *Teotim I, mare figură de ierarh misionar din Scitia Minor, la finele secolului IV și începutul secolului V*, în *BOR*, 109, 1992, 4-6, p. 100-108; V. Gh. Sibiescu, în *GB*, 32, 1973, 3-4, p. 375-388.

103. *Conciles gaulois du IVe siècle*, Paris, 1977, p. 42.

104. E. Griffe, *op. cit.*, p. 200.

105. C. 3 (*CBO* 2 p. 232), c. 5 (*Ibidem*, p. 233), c. 9 (*Ibidem*, p. 235-236); L. Gafton, *Acte de autoritate imperială în sprijinul primatului papal în secolele IV-V*, în *ST*, 7, 1955, 5-6, p. 326.

106. *Ibidem*, p. 327-331.

107. Vezi trimiterile de la notele 41-43.

108. J. Zeiller, *op. cit.*, p. 369-370; L. Duchesne, *Byz. Zeitschrift*, 1, 1892, Leipzig, p. 531-550; *Histoire du monde*, V. *L'Empire romain et l'Eglise*, par J. Zeiller, E. De Boccard, Paris, 1928, p. 199-204 (*Le patriarcat de Constantinople et le vicariat de Thessalonique au IVe et au Ve siècles*); J.-R. Palanque, *Les métropoles ecclésiastiques à la fin du IVe siècle*, în *Histoire de l'Eglise depuis les origines jusqu'à nos jours*, III, *De la paix constantinienne à la mort de Théodose*, par J.-R. Palanque, G. Brandy, P. de Labriolle, Blond and Gay, 1936, p. 481-482; J. Gaudemet, *op. cit.*, p. 403-407; L. Bréhier, *Les institutions de l'Empire byzantin*, Paris, 1970, p. 369; W. De Vries, *Orient et Occident. Les structures ecclésiastiques vues dans l'histoire des sept premiers conciles oecuméniques*, Paris, 1974, p. 60; M. Șesan, *Iliricul între Roma și Bizanț*, în *MA*, 5, 1960, 3-4, p. 208-210; E. Pelekanidou-C.Nardi, *Thessalonique, I. Cité et christianisme*, p. 2435-2437.

Astfel, provinciile ecleziastice Moesia Prima și Dacia Ripensis, care, așa cum am văzut, își exercitau autoritatea și asupra unora dintre creștinii din stânga Dunării, au intrat în sfera jurisdicțională a Romei. Mai multe scrisori papale din perioada ulterioară o confirmă. Aceleași obediențe trebuie să fi fost supuse, cu probabilitate, și comunitățile din teritoriile centrale și nordice ale fostelor districte provinciale romane, dacă avem în vedere legăturile cu bisericile din teritoriile frontaliere amintite.

Dubla autoritate ecleziastică - romană și constantinopolitană - exercitată în sud-estul Europei a generat, inevitabil, rivalități. Episcopul Atticus (407-425) a încercat să intervină în alegerile prelaților superiori din vicariat iar în 421 i-a inspirat lui Theodosie al II-lea o lege promulgată la 12 iulie, prin care provinciile din Illyricum, supuse, din punct de vedere civil, Imperiului oriental iar din punct de vedere canonic, Romei, erau trecute sub jurisdicția episcopului de Constantinopol¹⁰⁹. Intervenția energetică a papei Bonifacius (419-423) pe lângă împăratul occidental Honorius (395-423) a dus la retragerea măsurii, documentele ulterioare, în special scrisori papale, confirmând menținerea vicariatului de Thessalonike¹¹⁰. Deși această lege n-a fost aplicată, asadar, niciodată, istoricii români ai Bisericii continuă să susțină faptul că în 421 întreaga peninsulă Balcanică a intrat sub jurisdicția Constantinopolului; în context, creștinii nord-dunăreni ar fi trecut sub aceeași dependență¹¹¹.

Situația politico-militară din zona Dunării Mijlocii și Inferioare în intervalul amintit - instaurarea dominației hunice (376-454), pierderea hegemoniei de către Imperiu, aneantizarea granițelor Moesiei Prima și Daciei Ripensis, distrugerea punctelor fortificate de pe malul stâng al Dunării (Drobeta, Sucidava, etc.), dar și a așezărilor de la sudul fluviului (Singidunum, Viminacium, Naissus, Novae, Iatrus, Dinogetia etc.) - au afectat serios organizarea bisericească. Episcopatul dunărean nu e distrus în întregime, existând informații despre titularii de Viminacium (424), Margum (441-442), în Moesia I¹¹², Ratiaria (424), în Dacia Ripensis^{112a}, Durostorum (431, 458), Novae (439, 448, 449, 458), Abrittus (458), Appiaria (404, 458), în Moesia II¹¹³ Tomis, în Scythia Minor¹¹⁴. Prezența acestora a contribuit la menținerea legăturilor cu unii dintre creștinii nord-dunăreni, care au rămas în sistemul de dependență canonică amintit mai sus. Semnificativ este, în acest sens, un pasaj din Ambasadale lui Priscus Panites, care

109. *Cth*, XVI, 2, 45 = *CJ*, I, 2, 6.

110. L. Duchesne, *Autonomies ecclésiastiques. Eglises séparées*, Paris, 1896, p. 229-279; R. Janin, *op. cit.*, col. 640; L. Bréhier, *op. cit.*, p. 369-370; G. Bardy, *La papauté de Saint Innocent à saint Léon le Grand*, în *Histoire de l'Eglise depuis les origines jusqu'à nos jours*, IV, *De la mort de Théodose à l'élection de Grégoire le Grand*, par P. de Labriolle, G. Bardy, G. de Plinval, L. Bréhier, Blond and Gay, 1937, p. 256; J. Darrouzès, *RÉB*, 42, 1984, p. 171 și 190; Ch. Pietri, *La géographie de l'Illyricum ecclésiastique et ses relations avec l'Eglise de Rome (V^e - VIe siècles)*, în *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin. Actes du colloque organisé par l'Ecole française de Rome (Rome, 12-14 mai 1982)*, Roma, 1984, p. 24-27.

111. M. Șesan, *op. cit.*, p. 211-215; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 138-139; S. Buzan, *Revista Teologică*, S. N., 2 (74), 1992, 1, p. 38-39.

112. J. Zeiller, *op. cit.*, p. 149, 151-152; H. Leclercq, *op. cit.*, col. 507.

112a. J. Zeiller, *op. cit.*, p. 149, 154; H. Leclercq, *op. cit.*

113. J. Zeiller, *op. cit.*, p. 166-168; H. Leclercq, *op. cit.*; K. Ilski, p. 237; idem, *Balkanica Posnaniensia, Acta et studia*, 1, Poznań, 1984, p. 309 (rezumat german).

114. Episcopii de Tomis cunoscuți în prima jumătate a secolului al V-lea sunt Timotheos (431), Ioannes (445-446), Alexandros (449), Theotimos II (458): J. Zeiller, *op. cit.*, p. 172-173; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 129-130; I. Barnea, *op. cit.*; Em. Popescu, *La hiérarchie ...*, în *Christianitas Daco-Romana*, p. 211-212, 214, cu următoarea cronologie a episcopilor: Timotheos I (431), Ioannes (448), Alexandros (449-452), Theotimos II (457).

relatează despre prezența episcopului de Margum în stânga Dunării în 442¹¹⁵.

Totuși, comunitățile creștine locale din restul spațiului nord-dunărean au continuat, în condițiile dominației hunice și ale întreruperii contractelor cu centrele episcopale dunărene, o viață creștină autonomă, în care anumite abateri de la regulile bisericești au putut fi admise. Nici o interdicție n-a oprit, de exemplu, accesul laicilor la demnitățile sacerdotale până în secolul al IX-lea¹¹⁶, așa încât nu este exclus un anumit rol jucat de grupurile locale în desemnarea propriilor ierarhi.

5. *Etapa 451/461-545/568*. Intervalul care se scurge până la bulversarea organizării ecleziastice a Illyricumului sub Iustinian nu aduce modificări esențiale în sfera jurisdicției asupra creștinilor din peninsula Balcanică. Patriarhul de Constantinopol continuă să aibă în obediență episcopii din Moesia II și Scythia, deși anumite acte de insubordonare au avut loc în timpul conflictelor dintre calchedonieni și monofiziți. Aspectul cel mai important care se petrece în zonă este multiplicarea centrelor episcopale în Scythia Minor, aflate în dependență de arhiepiscopia de Tomis. Dintre cele 14 noi episcopii apărute începând cu Anastasius I (491-518), opt se aflau pe linia Dunării: Axiopolis, Capidava, Beroe, Troesmis, Noviodunum, Aegyssus, Salsovia, Halmyris¹¹⁷. În condițiile liniștii politice instaurate în regiunea Dunării de Jos după destrămarea conglomeratului hunic, existența scaunelor episcopale dunărene a putut asigura, până la începutul invaziilor slave, un control mai eficient al comunităților creștine romanice extracarpătice; ele depindeau, în ultimă instanță, de patriarhia de Constantinopol, dacă avem în vedere că pe vremea lui Iustinian prevederile canonului 28 al conciliului de la Calchedon (451), prin care se puneau sub jurisdicția episcopatului constantinopolitan creștini din "ținuturile barbare" ale diocезelor Thracia, Asia și Pont, au fost inserate în legea civilă - *Novella CXXXI*, c. 2(545)¹¹⁸.

În Illyricum, vicariatul papal, slăbit sub pontificatul lui Leon cel Mare (440-461)¹¹⁹, e definitiv compromis în timpul schismei lui Acacius (484-519), când episcopul de Thessalonike și alți prelați illyrici au intrat în comuniune cu patriarhatul de la Constantinopol¹²⁰. Dacă la aceasta se adaugă situația politică tulbură din provinciile Illyricumului, provocată de raidurile gotice dintre 459-479, sprijinirea monofizitismului de către împărații Basiliscos și Zenon (474-491), mefianța lui Anastasius

115. Priscus Panites, *Despre soliile neamurilor la români*, 1, în *FHDR*, II, p. 287.

116. P. Karlin-Hayter, *RÉB*, 37, 1979, p. 250.

117. Em. Popescu, *Die kirchliche Organisation ...*, în *Christianitas DACO-Romana*, p. 124-138; idem, *La hiérarchie ...*, în *Ibidem*, p. 212-213, 214, 215; idem, *The City of Tomis as an autocephalous Archbishopric of Scythia Minor (Dobroudja). Remarks on the Chronology of Epiphanius' Notitia*, în *Ibidem*, p. 139-156 (= *Începuturile îndepărtate ale autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române: Tomis-ul. Arhiepiscopie autocefală*, în *Centenarul autocefaliei Bisericii*, p. 327-353); Al. Barnea, în Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 145-147; M. Sampetru, *op. cit.*, p. 105-112.

118. R. Janin, *op. cit.*, col. 643.

119. Ch. Pietri, *op. cit.*, p. 24-37.

120. R. Janin, *op. cit.*, col. 643-644; G. Bardy, *Les luttes christologiques après le concile de Chalcédoine*, în *Histoire de l'Eglise depuis les origines jusqu'à nos jours*, IV, p. 291-297; L. Duchesne, *Byz. Zeitschrift*, 1, 1892, p. 544-546; L. Bréhier, *op. cit.*, p. 360; L. Duchesne, *Autonomies ecclésiastiques*, p. 260-262; Ch. Pietri, *op. cit.*, p. 37-48; Al. Kazhdan, Akakios, în *The Oxford Dictionary of Byzantium*, prepared at Bumbarton Oaks, Al. P. Kazhdan, editor in chief, 1, Aaro-Eski, New-York-Oxford, 1991, p. 43; J. Zeiller, *op. cit.*; M. Jugie, *Grecque (Eglise)*, în *DAFC*, II, col. 354.

I (491-518) pentru intransigența pontifilor în probleme de dogmă¹²¹, atunci se poate conchide că pozițiile Romei în Balcani sunt destul de fragile în a doua jumătate a secolului al V-lea. Totuși, urmașii lui Petru găsesc suficiente resurse pentru a-și asigura în continuare controlul asupra eparhiilor illyrice, în primul rând prin încurajarea la rezistență și la rămânerea în comuniune cu Roma a mitropoliților și a clerului local. În acest mod, sub pontificatul lui Gelasie (492-496) și al lui Hormisdas (514-523), vicariatul este restabilit iat autoritatea papală reînnoită în Illyricum¹²².

Informațiile despre episcopii din provinciile Moesia I și Dacia Ripensis sunt foarte sărace în acest interval, pentru a putea aprecia statutul lor canonic. Cert este că printre destinatarii unei scrisori din 8 octombrie 512 a papei Symmachus (498-514) se află și sacerdoții din cele două Dacii¹²³. Alte două scrisori, din 515 și 517, de data aceastea ale papei Hormisdas (514-523), lasă să se înțeleagă faptul că și cei din Moesia Prima (*Illyricus vicina Pannoniae*) erau în comuniune cu *cathedra Petri*¹²⁴. Pe baza acestor date, putem presupune că, în virtutea unei tradiții deja seculare și în contextul refaceirii frontierei dunărene a Imperiului, creștinii nordici din proximitatea fluviului au continuat să se afle sub jurisdicția episcopilor din Moesia I și Dacia Ripensis și, astfel, sub autoritatea scaunului roman. Un statut canonic asemănător au putut avea și comunitățile locale din restul spațiului carpatic (fosta Dacie), dacă luăm în considerație faptul că, până la un anumit moment, gepizii, deveniți, după căderea dominației hunice, factorul barbar cel mai important în bazinul panonic, au manifestat, în virtutea *foedus*-ului încheiat cu romanii (Iordanes, *Getica*, 264), o anumită toleranță față de creștinii autohtoni. În acest context de împrejurări, trebuie arătat faptul că instaurarea stăpânirii gepidice asupra arcului intracarpatic a condus la exercitarea aici a jurisdicției unei biserici ariene, întrucât, așa cum se cunoaște din sursele istorice, acest neam germanic a fost convertit la creștinismul arian de către vizigoți¹²⁵. Interpretările din ultimul deceniu propuse pentru descoperirile din mormântul nr. 1 de la Apahida fac plauzibilă existența în bazinul Someșului a unei episcopat gepidic în secolul al V-lea¹²⁶; numele unuia (doi?) dintre titulari apare pe inelul descoperit în mormântul amintit - Omharus, eventual Marcus¹²⁷. Influența episcopiei ariene a "Gepidiei" în spațiul transilvan a crescut mai ales după distrugerea regatului gepidic de către coaliția avaro-longobardă în 568, moment urmat de un puternic "exod" al populației germanice spre

121. L. Bréhier, *Anastase, empereur d'Orient (491-518)*, V. *Politique religieuse*, în *DHGE*, II, Alcaini-Aneurin, Paris, 1914, col. 1453-1456; C. Capizzi, s. j., *L'imperatore Anastasio I (491-518). Studio sulla sua vita, la sua opera e la sua personalita* (*Orientalia Christiana Analecta* 184), Roma, 1969, p. 100-137 (*La politica religiosa*); J. S. Anastasiou, *Relation of Popes and Patriarchs of Constantinople in the Frame of Imperial Policy from the time of the Acacian Schism to the death of Justinian*, în *I Patriarcati orientali nel primo millennio. Relazione del Congresso tenutosi al Pontificio Istituto Orientale nei giorni 27-30 Dicembre 1967* (*Orientalia Christiana Analecta* 181), Roma, 1968; D. Stiernon, *Zénon. Empereur*, în *DECA*, II, p. 2567; M. Simonetti, *Monophysites*, în *Ibidem*, p. 1669-1673.

122. Ch. Pietri, *op. cit.*, p. 38-48.

123. *Ibidem*, p. 43.

124. *Ibidem*, p. 44.

125. Iordanes, *Getica*, 133, în *FHDR*, II, p. 427; C. C. Diclescu, *Contribuție la vechimea creștinismului în Dacia. Din istoria religioasă a gepizilor*, extras din "Anuarul Institutului de Istorie Națională" Cluj pe 1924, Cluj, 1925, p. 9-11; J. Zeiller, *op. cit.* p. 537-538; *Histoire du monde*, V, p. 113 și 216.

126. M. Rusu, *Paleocreștinismul nord-dunărean și etnogeneza românilor în AIIAC*, 26 (1983-1984), 1985, p. 35-84.

127. *GLR*, 437; C. C. Diclescu, *op. cit.*, p. 13.

zona intracarpatică, așa cum o arată descoperirile arheologice¹²⁸.

6. *Etapa 535-614*. Până la prăbușirea definitivă a limes-ului în 614¹²⁹, în regiunea orientală a peninsulei balcanice nu se produc modificări în sfera jurisdicției bisericești. Deși integrate în 536 unui nou organism administrativ - *quaestura Iustiniana exercitus*¹³⁰, Moesia Secunda și Scythia Minor au rămas sub obediența *thronos*-ului de la Constantinopol. În principiu, conform *Novellei CXXXI*, c 2 (545), amintit deja, autoritatea acestuia se extindea și asupra credincioșilor romanici din teritoriul extracarpatic, dar invaziile kutrigure și avaro-slave din a doua jumătate a secolului al VI-lea, soldate cu distrugerea episcopioilor dunărene¹³¹, au făcut această jurisdicție mai degrabă nominală.

Când, la 14 aprilie 535, Iustinian dădea în mod oficial episcopului de Iustiniana Prima rangul de arhiepiscop, punând sub "oblăduirea sa" provinciile Dacia Mediterranea, Dacia Ripensis, Moesia Prima, Dardania, Praevalis, Macedonia Secunda și "partea din Pannonia Secunda, care se află în civitas Bacensis ..." ¹³², Illyricum-ul ecleziastic suferea o importantă schimbare a structurilor religioase. Vicariatul papal de Thessalonike se limita doar la provinciile diocezei Macedonia, întreaga autoritate asupra teritoriilor amintite mai sus revenind arhiepiscopului de Iustiniana Prima.

Astfel, așa cum au apreciat analiștii, în Illyricum oriental se instituie un dublu vicariat papal - cel de Thessalonike și cel de Iustiniana Prima¹³³. Chiar dacă acesta din urmă avea, conform *Novellei CXXXI*, c. 3, din 545, o putere egală cu a scaunului apostolic în eparhiile supuse lui ¹³⁴, nu încapă nici o îndoială că bisericile din zonă depindeau, în ultimă instanță, de pontiful roman; mai multe scrisori papale, datând din secolul al VI-lea și de la începutul secolului al VII-lea, având ca destinatari mitropoliți și episcopi din provinciile arhiepiscopiei, inclusiv din Moesia Prima și Dacia Ripensis, arată, fără nici un dubiu, că jurisdicția romană era deplin exercitată în zonă¹³⁵.

Istoriografia română a subliniat demult importanța arhiepiscopiei Iustiniana Prima pentru creștinătatea nord-dunăreană¹³⁶. Conform informațiilor din *Novella XI*, care pot fi completate cu datele din lucrarea *De aedificiis* a lui Procopius din Caesareea, noul vicariat avea sub jurisdicție pe credincioșii din Recidiva (Arcidava, Vărădia, jud. Caraș-Severin), Litterata (Palanca Nouă), Sucidava (Celeiu, jud. Olt), probabil Dierna (Zernes) și "multe alte fortărețe"¹³⁷. Prezența creștinilor în fortificații și

128. R. Harhoiu, *Memoriile secției de științe istorice*, seria IV, tomul XII (1987), 1990, p. 146-147; Cs. János, in *A Szolnok Megyei Múzeumok Evkönyve*, 7, Szolnok, 1990, p. 29-77.

129. Conform cronologiei stabilite de M. Sâmpetru, *SCIV*, 22, 1971, 2, p. 217-245 și, mai nou, N. Zugravu, *ASU- Iași -Istorie*, tomul XXXVI, 1990, p. 22-30; Al. Barnea, *op. cit.*, p. 176-177, 178-208.

130. *Novella XLI*, 5-30, în *FHDR*, II, p. 380-383; Al. Barnea, *op. cit.*, p. 243.

131. Vezi numeroasele informații despre distrugerea orașelor-episcopate din zona dunăreană la Teofilact Simocata; vezi și trimerile la nota 129. Unii episcopi s-au refugiat în alte ținuturi, neafectate de invazii, așa cum a procedat Dulcissimus de Durostorum, care s-a retras la Odessos - V. Besevliev, *Spätgriechische und spätalteinische Inschriften aus Bulgarien*, Berlin, 1964, 107.

132. *Novella XI*, în *FHDR*, II, p. 377.

133. *Histoire du monde*, V, p. 204-208; R. Janin, *op. cit.*, col. 649; L. Duschiesne, *Byz. Zeitschrift*, 1, 1892, p. 534-537, idem; *Autonomies ecclésiastiques*, p. 242-243; L. Bréhier, in *Histoire de l'Eglise depuis les origines jusqu'à nos jours*, IV, p. 437-466, 537-538; idem, *Les Institutions de l'Empire byzantin*, p. 370; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 385-394; Ch. Pietri, *op. cit.*, p. 48-50.

134. *FHDR*, II, p. 379.

135. Ch. Pietri, *op. cit.*, p. 50-59.

136. Gh. Ștefan, *op. cit.*; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 173-178.

137. *Novella XI*, 2, în *FHDR*, II, p. 379; Procopius din Caesareea, *Despre zidiri*, IV, 6, 3; 6, 5; 6, 34; 7-8, în *FHDR*, II, p. 465, 467, 469.

în teritoriile rurale ale acestora era o realitate în epocă, fapt confirmat chiar de către *Novella XI*, care, vorbind despre episcopul de Aquae (Prohovo), menționa că acesta trebuia "să aibă numita cetate/Aquae - n.n./ și toate castelele, teritoriile și bisericile ei" (*omnia eius castella et territoria et ecclesias...*)¹³⁸ În acest context, preoții bisericii de la Sucidava¹³⁹ și, eventual, de la Drobeta¹⁴⁰ depindeau de autoritățile ecleziastice ale Daciei Ripensis, supuse, la rândul lor, arhiepiscopului de Iustiniana Prima, aflat în dependență de Roma. Această situație s-a menținut până la prăbușirea graniței dunărene, în anul 614¹⁴¹.

Grupurile creștine din restul teritoriului carpatic au putut întreține raporturi cu episcopiile dunărene, mai ales în momentele de destindere din relațiile bizantino-gepidice. În același interval, însă, în arcu intracarpatic s-a afirmat episcopatul arian al gepizilor.

7. Etapa 614-732 (756). Căderea graniței dunărene și așezarea slavilor în Balcani au dizolvat organizarea bisericească din regiune. Episcopiile de pe linia fluviului dispar cu desăvârșire, fapt confirmat de listele participanților la conciliul de la Constantinopol din 680-681, unde nici un titular al scaunelor din Moesia I, Dacia Ripensis, Moesia II și Scythia Minor nu este menționat¹⁴². Această situație a creat un

138. FHDR, II, p. 378-379; M. Sâmpetru, *op. cit.*, p. 111-112. Vezi și Procopius din Caesarea, *Războiul cu goții*, traducere și introducere de H. Mihăescu, București, 1963, p. 150.

139. Mențiuni despre preoți la Sucidava - IGLR, 316, 324, 392; despre basilica de la Sucidava - O. Toropu, C. Tăulea, *Sucidava-Celei*, București, 1987, p. 210-220; N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 203, pl. XXXIX; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 178-180.

140. R. Florescu, *Drobeta-Turnu Severin*, în *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, 1980, p. 143-144; M. Davidescu, *Drobeta în secolele I-VII e.n.*, Craiova, 1980, p. 226.

141. Având în vedere situația evocată mai sus - prezența unor clerici în cetăți -, putem presupune că acestea se întâlneau și la Turris, pe care Iustinian a făgăduit-o anților "împreună cu pământul din jurul ei, deoarece aparținea romanilor încă de la început" - Procopius din Caesarea, *Războiul cu goții*, III, 14, 33, ed. cit., p. 158.

142. Într-un studiu bazat pe așa-numitul "Tratat de transferuri" al Patriarhiei de Constantinopol publicat de J. Darrouzés, *RÉB*, 47, 1984, p. 147-214, în care se amintește și episcopia de Axiopolis din secolul al IX-lea (*Ibidem*, p. 171, 182, 190, 208), Emilian Popescu susține că acest scaun episcopal scythan a continuat să funcționeze și după ruptura de la începutul secolului al VII-lea, până în veacul XI (Em. Popescu, *Știri noi despre istoria Drobetei în secolul al XI-lea: episcopia de Axiopolis*, în vol. *Monumente istorice și izvoare creștine. Mărturii de străveche existență și continuitate a românilor pe teritoriul Dunării de Jos și al Dobrogei*, București, 1987, p. 81-124 = în *Byzantina*, 15, 1989, Thessalonike, p. 237-262 = în *Christianitas Daco-Romana*, p. 421-438). Deși un control bizantin în spațiul dobrogean s-a exercitat în intervalul dintre secolul VII și X (vezi nota 129, la care adaugă P. Diaconu, *Pontica*, 14, 1981, p. 217-220; I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, III, București, 1971, p. 7-69; R. Busetto, în *XVIIIe Congrès international des études byzantines. Résumés des communications*, Moscou, 8-15.08.1991, I, A-K, Moscou, 1991, p. 188-191), conjunctura politică nu face credibilă ipoteza. Însuși J. Darrouzés scria că "une liste de cités formit une présomption, non une preuve du titre épiscopal" (*Op. cit.*, p. 208, nota 72). Tot el arăta într-un alt studiu, dedicat creațiilor de episcopate bizantine, că, *uneori, se conservau numele antice*, chiar dacă realitatea politică era alta; de exemplu, inființându-se mitropolia de Trebizonda, biserica a păstrat numele de Lazica, "en souvenir de l'éparchie disparue", deși peste vechea Lazica se crease thema Chaldia (J. Darrouzés, *RÉB*, 47, 1989, p. 210-215). De altfel, așa cum arătam în text, actele conciliului de la Constantinopol din 680-681 nu amintesc decât episcopi aflați sub autoritate imperială, respectiv cei din centrele litorale și sudice - Mesembria, Sozopolis, Corinth, Selymbria, Heracleia, Constantinopol, Panoion, Thessalonike, Athena, Argos, Lacademonia, Bizye; din interior - doar Stobi. Victoriile lui Iustinian II și recuperarea unor teritorii balcanice (Thracia și Macedonia) între septembrie 688 și septembrie 689 au dus la revenirea puterii imperiale și a autorităților ecleziastice în zonă, astfel că la conciliul din 691-692 (Trullan) figurează și episcopiile din provinciile amintite - Uzusa, Ainos, Philippi, Amphipolis, Dyrrachium; vezi pentru aceasta VI. Popovic, extras din CRAI, 1980, p. 249-256, fig. 6; idem, *Keubrat, Kouber et Aeparuch*, în *Starinar*, N. S., Belgrad, 37, 1986, p. 131-133, hărțile 12 și 12.

vid de autoritate, încurajând autonomiile locale. Desigur, în principiu, nimic nu pare a se fi schimbat în ceea ce privește sfera influenței romane și constantinopolitane; papa e încă autoritatea ultimă în Illyricum iar patriarhul de Constantinopol este superiorul mitropoliților și episcopilor din zonele estice ale peninsulei¹⁴³. Abia în 732 (756), în timpul mișcării iconoclaste, ca represalii pentru neaderența pontifilor romani la programul doctrinar al basileilor bizantini, Illyricum și Italia meridională sunt anexate la biserica constantinopolitană¹⁴⁴. *Din acest moment se poate vorbi de o jurisdicție deplină a patriarhiei de pe malurile Bosforului în Balcani, care n-a rămas, probabil, fără ecou în spațiul nord-dunărean.*

În tot acest interval, este de presupus că grupurile creștine carpato-dunărene au trăit o viață creștină autonomă, fără o ierarhie sacerdotală superioară. De altfel, asemenea situații se întâlnesc chiar în zonele controlate de Imperiu, canoanele conciliare¹⁴⁵ și cele numite "intregitoare"¹⁴⁶ îngăduind exercițiul unor sarcini liturgice și de altă natură pentru treptele preoțești inferioare (chorepiscopi, preoți, diaconi), uneori chiar pentru laici "din pricina lipsei oamenilor".

Concluzii

Câteva concluzii se cer formulate, în finalul analizei noastre:

- 1) primele comunități creștine de pe teritoriul românesc au fost autocefale;
- 2) până în a doua jumătate a secolului al IV-lea, o anumită autoritate au exercitat episcopiile din provinciile frontaliere;
- 3) în ultimele decenii ale veacului al IV-lea, începe, aproape simultan, jurisdicția romană și cea constantinopolitană în peninsula balcanică; în acest context, creștinii din fosta provincie romană nord-dunăreană s-au aflat sub obediența papalității, pe când cei din ținuturile extracarpatiche, până la Olt, au depins de episcopii de Constantinopol; în condițiile evenimentelor politico-militare derulate în spațiul carpato-dunăreanopontic, această jurisdicție duală a fost, în anumite momente, nominală;
- 4) coexistența Roma-Constantinopol în jurisdicția asupra creștinilor din Balcani a sfârșit în prima jumătate a secolului al VIII-lea, când autoritatea imperială a tranșat definitiv în favoarea episcopului din capitala statului bizantin;
- 5) conștiința apartenenței la una sau alta dintre biserici - romană sau constanti-

143. Așa o demonstrează cel puțin scrisorile papale - Ch. Pietri, *op. cit.*, p. 58-59; L. Duchesne, *Autonomies ecclésiastiques*, p. 232, idem, *op. cit.*, in *Byz. Zeitschrift*, 1, 1892, p. 532-534.

144. R. Janin, *op. cit.*, col. 649-650; L. Bréhier, in *Histoire de l'Eglise depuis les origines jusqu'à nos jours*, V, Grégoire le Grand, les Etats barbares et la conquête arabe (590-757), par L. Bréhier, R. Aigrain, Blond an f Gay, 1938, p. 456-457; idem, *Les institutions byzantines*, p. 372-373; Em. Popescu, *Die kirchliche Organisation Südosteuropas am Ende des 8. Jhs.*, in *Christianitas Daco-Romana*, p. 397-406; M. Ielciu, *Revista teologică*, S. N., Sibiu, 3 (75), 1993, 3, p. 10-34.

145. C. 15 al celui de-al VII-lea conciliu ecumenic de la Nicaea (787) prelua o interdicție mai veche, prin care era oprită orânduirea unui cleric la două biserici (*Clericus ab instanti tempore non connumeretur in duabus ecclesiis*), dar prevederea era valabilă doar pentru mediul urban, în localitățile "cele din afară să se îngăduie, din pricina lipsei oamenilor" (*Et haec quidem in hac a Deo conservanda urbe. Ceterum in villis quae foris sunt, propter inopiam hominum indulgeatur*) - CBO², p. 173 = COD, p. 150. C. 14 al aceluiași conciliu stipula că "... după Vechiul obicei și chorepiscopii se cade să înainteze (hirotosească) citeț cu învoirea episcopului" (*Simili modo secundum antiquam consuetudinem chorepiscopos praeceptione episcopi oportet promovere lectores*) - CBO, I/2, p. 517 = CBO², p. 173 = COD, p. 149.

146. C. 44 Nichifor Mărturisitorul (+ 818): "La nevoie și monahul să boteze. Asemenea și diaconul să boteze la nevoie" - CBO², p. 463; c. 45 Idem: "Dacă nu este de față preot, se cuvine ca pe pruncii cei nebotezați să-i boteze oricine s-ar găsi acolo. Dacă îi botează chiar și însuși tatăl lor sau oricine altul, numai să fie creștin, nu este păcat" - CBO², p. 463.

nopolitană - s-a putut întări prin raporturile existente între populațiile celor două maluri ale Dunării, prin existența locurilor sfinte și de pelerinaj, ca și a celor de comerț de pe linia fluviului, prin prezența unor prizonieri din eparhiile supuse papei sau patriarhului;

6) dubla jurisdicție asupra creștinilor nord-dunăreni poate explica anumite particularități din evoluția creștinismului românesc;

7) în anumite momente istorice, în spațiul carpato-dunărean s-a exercitat, paralel cu autoritatea catolică, o jurisdicție a unor biserici eretice, în special aeriene;

8) evoluțiile politice din Europa Centrală și Orientală din mileniul I au încurajat de multe ori autonomiile locale, lipsite de o ierarhie superioară.

À PROPOS DE LA JURISDICTION SUR LES CHRÉTIENS NORD-DANUBIENS DES IIe - VIIIe SIÈCLES

Résumé

Les conclusions les plus importantes de cette analyse détaillée sont les suivantes:

1) Les premières communautés chrétiennes sur le territoire roumain ont été autonomes;

2) Jusqu'à la seconde moitié du IVe s., les évêchés de provinces frontalières (Moesia I, Dacia Ripensis, Moesia II, Scythia) ont exercé une certaine autorité;

3) Dans les dernières décennies du IVe s. commencent, presque simultanément, la juridiction romaine et celle constantinopolitaine dans ce contexte, les chrétiens de l'ancienne province romaine nord-danubienne ont été sous l'obéissance de la papauté, tandis que ceux de contrées extra-carpatiques jusqu'à la rivière Olt dépendaient des évêques de Constantinople; compte-tenu des événements politico-militaires qui ont eu lieu dans l'espace carpato-danubien-pontique, cette double juridiction a été, quelquefois, nominale;

4) La coexistence Rome-Constantinople quant à la juridiction des chrétiens de Balkans a pris fin dans la première moitié du VIIIe s. quant l'autorité impériale a décidé leur obéissance à l'évêque de la capitale de l'Etat byzantin;

5) La conscience de l'appartenance à l'une ou l'autre d'églises - romaine ou constantinopolitaine - a pu être renforcée grâce aux rapports existant entre les populations de deux rives du Danube, grâce à l'existence des lieux saints et de pèlerinage, ainsi que des ceux de commerce sur la ligne du fleuve et par la présence des prisonniers en provenance des provinces ecclésiastiques soumises au pape ou au patriarche de Constantinople;

6) La double juridiction sur les chrétiens nord-danubiens peut expliquer certaines particularités de l'évolution du christianisme roumain;

7) Dans quelques moments historiques, dans l'espace carpato-danubien on a exercé, parallèlement avec l'autorité de l'église universelle, la juridiction de quelques églises hérétiques, surtout ariens;

8) Les évolutions politiques de l'Europe Centrale et Orientale du Ier mil. ont encouragé plusieurs fois les autonomies locales, privées d'une hiérarchie supérieure.